

відводили скоординованій діяльності польських суспільних організацій на території Східної Галичини, які об'єдналися під керівництвом начальників військових округів і виступали зняряддям у реалізації їх планів³⁷.

Згадані тези військового міністра згодом стали основою урядової програми Польщі в українському питанні. На початку березня 1939 р. прийнято постанову Ради міністрів Польщі щодо зміцнення польського елемента в південно-західних воєводствах держави. Її зміст переважно збігався з тезами генерала Т. Каспжицького³⁸. Особливо хочемо наголосити на запланованому переселенні українців зі Східної Галичини й Західної Волині. З одного боку, це була так звана заморська еміграція, а з другого – внутрішня міграція. Українців закликали залишати рідні землі та направлятися до Південної Америки. Українських учителів і службовців задля їх асиміляції планувалося переселяти в етнічні польські землі, тобто в центральні й західні воєводства Польщі. У результаті реалізації цих акцій західноукраїнські землі повинні були стати територією з польською етнічною перевагою.

Початок Другої світової війни перешкодив реалізації польських урядових планів у Західній Україні, які мали реалізуватися в етнічній перевазі поляків у цьому регіоні. Довоєнні експерименти польської влади, об'єктом яких виступали українці, обернулися людськими трагедіями в ході війни, зокрема на Волині 1943 р. Однак теоретичні концепції польських політиків в інших політичних реаліях були частково реалізовані після війни. Парадоксально, але влада комуністичної Польщі втілила в життя плани санаційного керівництва, які прикриваючись гаслами боротьби з антидержавними елементами, були спрямовані на переселення українців із Лемківщини, Холмщини й Підляшшя.

Володимир Баран

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ В 1939–1941 РР.

Радянська національна політика проголошувала гасло дружби народів, а точніше – єдності трудящих різних народів і країн, гасло

³⁷ ААН. Prezydium Rady Ministrów (PRM). Sygn. 64–17. К.53.

³⁸ Ibid. Sygn. 148–264. К.392–396.

пролетарського інтернаціоналізму. Із цього погляду, для більшовиків принципове значення мала не національність особи, а її соціальний стан, приналежність чи не приналежність до так званого трудящого населення, насамперед до робітників і незаможних селян.

Однак, попри такі гасла, у реальній національній політиці радянської влади постійно виявлялась імперська домінанта – першість щоразу надавалася великоросам, представникам російської нації. Тож не дивно, що проголошена більшовиками політика пролетарського інтернаціоналізму на практиці нерідко перетворювалась у політику русифікації національних меншин.

На землях Західної Волині й Східної Галичини, приєднаних до СРСР восени 1939 р. внаслідок так званого визвольного походу Червоної армії, національна політика сталінського режиму отримала низку специфічних рис:

- по-перше, вихідне завдання радянської влади на приєднаних територіях полягало в ліквідації польської державності й, відповідно, у витісненні поляків із ключових позицій у суспільному житті краю;

- по-друге, ці позиції стали займати росіяни, українці та представники інших національностей, але переважно приїжджі кадри, відряджені в Західну Україну зі східних областей УРСР. Сталінське керівництво не довіряло місцевим українцям, у тому числі й учасникам комуністичного руху, навіть колишнім членам КПЗУ;

- по-третє, радянська влада прагнула підпорядкувати собі все населення Волині й Східної Галичини, незалежно від його національної чи соціальної приналежності, намагалася цілковито упокорити всю місцеву суспільність, що природно впливало із сутності тієї тоталітарної системи, яка панувала в Радянському Союзі.

Уже на початку польської кампанії Червоної армії з'явилися численні приклади такої національної та класової орієнтації більшовиків. У вересні 1939 р. простежено непоодинокі випадки жорстокої розправи червоноармійців над представниками польської влади й «класовими ворогами» – поміщиками, фабрикантами, заможними селянами, яких називали куркулями.

Про тодішні настрої партійних і радянських керівників та військового командування Червоної армії можна судити з характерного епізоду, про який нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов доповів наркомові внутрішніх справ СРСР Л. Берії. За словами І. Серова, у розмові з начальником Особливого відділу НКВС Українського фронту А. Михеевим перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов різко сказав: «Вам

треба більше працювати, а то не видно вашої роботи». Коли ж А. Михеев став заперечувати, М. Хрущов обурено промовив: «яка це робота, жодного розстріляного»¹.

Але вже в той самий місяць з'явилися приклади такої страшної «роботи» червоноармійців. Так, політрук ескадрону 28-го кавалерійського полку Бердников «здійснив самочинний розстріл сім'ї поміщика», хоча вона «ніякого спротиву частинам РСЧА не робила». Політрук розстріляв чотирьох чоловіків і трьох жінок, котрі належали до сім'ї поміщика Буречика (одну з жінок перед розстрілом згвалтував). Два червоноармійці, які супроводжували Бердникова, «в розстрілі участі не брали, а лише виконували наказ командира взводу по охороні арештованих»².

Із документів НКВС УРСР відомо про розстріл групи польських поліцейських і чиновників у м. Золочеві. У ніч з 21 на 22 вересня 1939 р. військові без суду та слідства стратили в цьому місті 10 осіб (Л. Виновицького, В. Дантюка, Т. Дроздовського, В. Климецького, К. Кучмировського, М. Лукашевського, І. Плахту, В. Чайковського, Ф. Чвиклинського й К. Шулика). Серед них було кілька керівників місцевої поліції, зокрема колишні віце-прокурор Золочівського повіту та начальники політичної поліції й тюрми³.

Грубі порушення закону з боку командирів і рядових бійців Червоної армії змусили військового прокурора 6-ї армії Нечипоренка звернутися з листом до Й. Сталіна та К. Ворошилова. Він писав про «вражаючі факти найгрубішого свавілля і злочинних дій...», про «самосуди над полоненими, підозрілими затриманими», «розправи над мирними мешканцями куркульського походження». Проте справа завершилася лише оголошенням доган, адже нарком оборони СРСР К. Ворошилов пояснював усі подібні випадки з тих самих національних і класових позицій: вони спричинені гострою національною й класовою боротьбою українського та єврейського населення з представниками польської влади⁴.

Поряд із Червоною армією важливим інструментом ліквідації польської державності й реалізації політики радянзації стали оперативно-чекістські групи НКВС, на базі яких згодом виникли постійні

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України). Ф. 16. Оп. 32. Спр. 33. Арк. 49.

² Там само. Арк. 115.

³ Там само. Арк. 179, 180.

⁴ Мельтюхов М. И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. Москва, 2001. С. 376–378.

органи внутрішніх справ на Волині та в Східній Галичині. Ці групи виконували спеціальні політичні завдання, зокрема репресували так званий ворожий елемент. Станом на 1 жовтня 1939 р. оперативні групи НКВС заарештували в Західній Україні понад 3,9 тис. осіб, не рахуючи військовополонених. На кінець листопада того ж року кількість арештованих збільшилася до 5,9 тис., основну частину з них становили поляки⁵.

Згодом, у ході розгортання польського та українського національного підпілля, масштаби репресій значно зросли. За даними НКВС УРСР і 1-го (обліково-статистичного) спецвідділу НКВС СРСР, протягом вересня 1939 – травня 1941 рр. у західних областях України арештовано 22 тис. поляків і понад 23 тис. українців (1939 р.: поляків – 5,4 тис., українців – 2,8 тис. осіб; 1940 р.: поляків – 15,5 тис., українців – близько 15 тис. осіб; січень–травень 1941 р.: поляків – 1,1 тис., українців – 5,4 тис. осіб). За той самий час до вищої міри покарання засуджено 274 учасника польського й 310 учасників українського національного руху опору⁶.

Одна з найбільш драматичних, точніше сказати – трагічних, сторінок цієї політики – «зачистка» радянськими органами безпеки приєднаних територій, передусім Катинська трагедія. Нагадаю лише, що розстріли ув'язнених польських офіцерів здійснювали спеціальні бригади НКВС СРСР, які привезли в табори пістолети «вальтер», на що потім посилялися радянські урядники, звинувачуючи в розстрілах польських вояків нацистських окупантів. В'язнів убивали пострілами в потилицю, а тіла розстріляних закопували в землю на глибину два метри, як вимагала відповідна інструкція НКВС СРСР.

Однак сталінський режим чинив розправу не лише над активними противниками системи, учасниками збройного підпілля, полоненими військовими й ін., а й над так званими потенційними противниками, до яких зараховував передусім членів сімей «ворогів народу». Реалізуючи політику ліквідації Польської держави і масштабного витіснення «польського елементу» з усіх сфер суспільного життя, радянська влада свій основний удар спрямовувала на потенційних «ворогів» саме з польського середовища, зокрема за допомогою добре перевіреного методу – масових депортацій населення.

⁵ ДА СБ України. Ф. 16. Оп. 32. Спр. 33. Арк. 96; Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939–1941 гг. Т. 1. Варшава; Москва, 2001. С. 174, 246–248.

⁶ ДА СБ України. Ф. 42. Спр. 46. Арк. 8, 43, 45, 47, 51, 55, 62, 65, 67, 71, 74; Горланов О. А., Рогинский А. Б. Об арестах в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг. *Репрессии против поляков и польских граждан / Исторические сборники «Мемориала»*. Вып. 1. Москва, 1997. С. 83–85, 88, 89, 104, 105.

У 1940–1941 рр. на західних землях України проведено чотири акції з насильницького виселення десятків тисяч людей, у тому числі три акції в 1940 р. та одну – у 1941-му. У лютому 1940 р. сталінський режим депортував сім'ї осадників і працівників польської державної лісової охорони – усього 89,1 тис. осіб. Абсолютну більшість виселених становили поляки (72,8 тис. осіб, або 81,7 %). У квітні того самого року проведено депортацію сімей репресованих (сімей урядників, офіцерів, жандармів, лідерів політичних партій і громадських організацій та ін.) – 32,1 тис. осіб. Серед них нараховувалося 24 тис. поляків (74,9 %), 6,3 тис. українців (19,5 %), 1,3 тис. євреїв (4,1 %) ⁷.

Наприкінці червня 1940 р. радянська влада здійснила третю масову депортацію із західних областей України, на цей раз – біженців. У ході цієї операції вивезено 57,8 тис. осіб, переважно євреїв (48,6 тис. осіб, або 84,1 %), поляків (6,5 тис., або 11,3 %) та українців (1,3 тис., або 2,3 %). У травні 1941 р. відбулося четверте масове виселення – сімей нелегалів і сімей засуджених до вищої міри покарання. Влада депортувала понад 11 тис. осіб, серед яких цілковито переважали українці ⁸. Загалом така «зачистка» приєднаних територій охопила понад 190 тис. осіб, із яких більшість становили поляки.

У процесі радянзації Західної України спостерігалися виразні ознаки вказаної національної політики. Докорінна перебудова суспільства за радянським зразком охопила всі сфери життя: політичну, економічну, соціальну, культурну. При цьому витіснення «польського елемента» відбувалось особливо інтенсивно в політичній, економічній та соціальній сферах. Руйнування польського державного апарату й формування натомість радянської політичної системи майже не залишало місця для активної участі поляків у суспільно-політичному житті краю, більшість із яких розцінювала прихід Червоної армії як окупацію та відмовлялася від дієвої підтримки сталінського режиму.

Радянська в економічній і соціальній сферах також болісно вдарила насамперед по польському населенню. Відбувся докорінний переділ власності в типових традиціях «диктатури пролетаріату». Уже в кінці вересня 1939 р. розпочався процес націоналізації промисловості,

⁷ ДА СБ України. Ф. 16. Оп. 33. Спр. 10. Арк. 159; Спр. 91. Арк. 295, 223, 224; Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. *Новая и новейшая история*. 1989. № 2. С. 32.

⁸ ДА СБ України. Ф. 16. Оп. 33. Спр. 55. Арк. 269, 270; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Кн. 2. Київ, 1994. С. 195, 200; НКВД–МВД СРСР в боротьбі з бандитизмом і озброєним націоналістическим підпольем на Западній Україні, в Западній Білорусії і Прибалтиці (1939–1956): сб. док. Москва, 2008. С. 39.

транспорту, банків, зв'язку та ін., а також конфіскації великого землеволодіння. Цей процес набрав всеохоплюючого розмаху після проведення Народних зборів Західної України, які ухвалили відповідні декларації. Так, за офіційними даними, у регіоні націоналізовано 2243 великі і середні промислові об'єкти⁹. В окремих галузях економічного життя націоналізація дещо розтягнулася, передусім у торгівлі.

Особливо болісним проявом такого перерозподілу власності стала масова конфіскація приватних будинків і квартир. Вона торкнулася переважно польського та єврейського населення, яке становило більшість мешканців міст. Досить часто влада здійснювала так зване ущільнення житла, тобто вилучала у власника більшу частину будинку чи квартири, підселяючи на відібрану площу приїжджих партійних і державних діячів, червоних командирів та працівників НКВС тощо. При цьому нерідко в «ущільнюваних» відбирали не лише частину житлової площі, але й інше майно, у тому числі особисті речі¹⁰.

Ще одним соціальним аспектом радянзації була втрата частиною місцевого населення грошових заощаджень. Зрозуміло, що таких утрат зазнали люди різних національностей, проте насамперед поляки та євреї. У грудні 1939 р., за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б), у західних областях України відбувся перехід на радянську валюту. Із 21 грудня всі розрахунки стали проводитися в радянських карбованцях, з обігу повністю вилучали польські злоти. Із банківських рахунків приватних закладів й окремих осіб дозволено знімати в карбованцях лише незначну суму – не більше 300 злотих. Усі інші кошти, понад 300 злотих, не виплачувалися¹¹.

Складні процеси відбувалися в духовному житті західних областей України. У цій сфері сталінський режим використовував політику батога й пряника. Так, розпочаті владою перетворення в системі освіти відбувалися досить нерівномірно: у початковій і середній школі витіснення «польського елемента» здійснювалося більш інтенсивно, тоді як у вищій школі – значно менше. Українізація як засіб подолання польського «буржуазного» впливу торкнулася, передусім, Львівського університету за часів ректорування Михайла Марченка, проте після його звільнення була серйозно пригальмована. В інших вищих навчальних закладах Львова польський викладацький склад не зазнав такого відчутного тиску, як в університеті.

⁹ Комуніст. 1940. 10 верес.

¹⁰ Див.: Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів, 2009. С. 96–98.

¹¹ Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 1014. Л. 52; Д. 1016. Л. 6, 19, 20.

У вересні 1939 р. до Львова прибув голова Спілки радянських письменників України Олександр Корнійчук, щоб налагодити контакт із представниками української й польської інтелігенції. Він провів чимало зустрічей із викладачами вищих навчальних закладів, у тому числі наприкінці вересня в університеті. За словами Ванди Василевської, на той час він «мав доволі розв'язані руки, зробив різні обіцянки, яких пізніше дотриматися не міг»¹². Зокрема, ішлося про збереження польського характеру університету і його викладацького складу. Письменник висловлював думку, що в місті мали існувати два університети – польський та український.

На початку 1940 р. органи НКВС провели перші арешти серед польських письменників, звинувативши їх у націоналізмі (за ґрати потрапило вісім осіб)¹³. Політичні репресії, а згодом масові депортації населення породили глибоке занепокоєння серед польської інтелігенції. У документах радянських органів безпеки зазначалося, що чимало відомих представників польської інтелігенції жили в постійному очікуванні виселення або арешту. Один із них якось сказав: «...у нас склалося враження, що будуть вивозити всіх поляків». Він із сумом розповів, що багато з його друзів і знайомих підготували по дві валізи: «одна велика, друга маленька, готуючись до виїзду чи арешту»¹⁴.

Імовірно, це питання порушувалося під час зустрічі Ванди Василевської з Йосифом Сталіним¹⁵. Так чи інакше, улітку 1940 р. «вождь народів» вирішив внести корективи в політику влади щодо поляків у західних областях України. У перших числах липня він написав невелику записку, адресовану першому секретареві Львівського обкому КП(б)У Леоніду Грищуку, вимагаючи негайно ліквідувати «перегини щодо польського населення» («не надають допомоги польським біженцям, обмежують польську мову, не приймають поляків на роботу, у зв'язку з чим поляки змушені видавати себе за українців і таке інше»)¹⁶.

¹² Wspomnienia Wandy Wasilewskiej (1939–1944). *Archiwum ruchu robotniczego*. T. VII. Warszawa, 1982. S. 344.

¹³ За деякими даними, тоді заарештовано близько 20 письменників (див.: *Sowietyzacja Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 września: studia / pod red. A. Sudoła*. Bydgoszcz, 1998. S. 187). Див. також: Inglot M. *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941*. Wrocław, 1995. S. 30, 31; Głowacki A. *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*. Łódź, 1998. S. 529, 530; Bonusiak W. *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 («Zachodnia Ukraina» i «Zachodnia Białoruś»)*. Rzeszów, 2006. S. 381.

¹⁴ ДА СБ України. Ф. 16. Оп. 33. Спр. 55. Арк. 114.

¹⁵ Wspomnienia Wandy Wasilewskiej (1939–1944). *Archiwum ruchu robotniczego*. T. VII. S. 351.

¹⁶ Российский государственный архив новейшей истории. Ф. 89. Оп. 48. Д. 6. Л. 1.

Це звернення справило помітний вплив на поведінку місцевої влади. Виконуючи високу вказівку, Леонід Гришук провів зустріч із представниками польської інтелігенції. Зі спогадів Ванди Василевської відомо, що в ній узяло участь «велике гроно» професорів університету, чимало інших інтелектуалів (усього близько 40 осіб). Проте ця зустріч справила на письменницю «дуже прикре» враження, оскільки ніхто із запрошених не висловив жодного зауваження чи побажання¹⁷. Та все ж політика регіонального керівництва в польському питанні стала поступливішою.

У серпні 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про збільшення тиражу польської газети «Червоний штандарт» і видання у Львові польською мовою збірника «Літературний альманах». Політбюро поставило завдання організувати при Львівській педагогічній школі польське відділення на 60 слухачів для підготовки радянських учителів для початкових польських шкіл. Найвище політичне керівництво СРСР також дозволило польським професорам у Львові читати лекції в 1940/41 н. р. польською мовою¹⁸. Ще одним свідченням більш м'якої політики влади щодо польської інтелігенції стало широке відзначення 85-х роковин із часу смерті Адама Міцкевича.

Однак зрозуміло, що такі дрібні поступки представникам польської культурної еліти мали виключно тактичний характер. Вони спрямовувалися на те, щоб привернути на радянський бік хоча б якусь частину польських інтелектуалів. Адже польське населення переважно намагалося триматись осторонь усього радянського, а найбільш рішучі й патріотично налаштовані поляки брали участь у підпільній боротьбі. Стратегічною ж метою національно-культурної політики сталінського керівництва було подолання польського «буржуазного» культурного домінування в регіоні, поступова радянська тут культурного життя.

У політиці витіснення «польського елемента» значне місце відводили боротьбі з Римсько-католицькою церквою. На приєднаних до СРСР територіях діяли дві митрополії (Львівська й Віленська), шість дієцезій (Львів, Луцьк, Перемишль, Вільно, Ломжа, Пінськ) і нараховувалося до 1,3 тис. парафій та 4 млн вірних РКЦ. Після так званого четвертого поділу Польщі землі Львівської митрополії відійшли до складу Української РСР, а Віленської – до Білоруської РСР. У жовтні 1939 року радянське керівництво передало м. Вільно й Віленську область Литві, а влітку наступного року приєднало Литву, Латвію та

¹⁷ Wspomnienia Wandy Wasilewskiej (1939–1944). *Archiwum ruchu robotniczego*. T. VII. S. 347–348.

¹⁸ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 1029. Л. 30; Оп. 125. Д. 10. Л. 42, 43.

Естонію до СРСР, здійснивши переустрій цих республік за вже добре відпрацьованим сценарієм.

У межах УРСР опинилися Львівська архідієцезія, Луцька дієцезія, східна частина Перемиської й південна – Пінської дієцезій. Тут діяло 650 парафій і нараховувалося близько 1,6 млн віруючих. На чолі Львівської архідієцезії стояв архієпископ Болеслав Твардовський, Луцьку дієцезію очолював єпископ Адольф Шельонжек, частину Перемиської – єпископ Войцех Томака. Із документів НКВС видно, що вступ Червоної армії в східні воєводства країни католицьке духовенство «зустріло вороже», оскільки вважало такі дії «окупацією радянськими військами території Польщі», «порушенням міжнародних прав із боку Радянського Союзу»¹⁹.

Нова влада швидко ліквідувала всі релігійні школи, теологічний факультет Львівського університету, духовні семінарії у Львові, Луцьку, Перемишлі й Дубно, націоналізувавши їхні будівлі та інше майно. За короткий час закрито чимало католицьких монастирів, зокрема лише в Луцькій дієцезії – дев'ять чоловічих і 10 жіночих, у яких перебувало понад 260 ченців і черниць. Припинено благодійницьку діяльність РКЦ, яка велася в шпиталях, дошкільних осередках, будинках для старих тощо. Душпастирське служіння тепер могло здійснюватися лише в костелах, функціонування яких поставлено в залежність від костельних комітетів. Крім того, на костели й духовенство накладено значні податки²⁰.

Політичні репресії, розгорнуті НКВС на західних землях України, торкнулися багатьох представників Римсько-католицької церкви. За словами єпископа Адольфа Шельонжека, священників піддавали справжнім моральним тортурам, щоб змусити їх зректися духовного сану та перейти на службу комунізму. Під таким жорстким тиском із Луцької дієцезії виїхало 79 ксьондзів, причому основна частина – у Генерал-губернаторство. Із цього приводу владика гірко зауважив: «від одного ворога – до іншого». Найбільш активні представники духовенства, що виявляли непокору новій владі, стали об'єктом переслідувань із боку органів державної безпеки. Десятки ксьондзів арештовано органами НКВС, деякі з них загинули в тюрмах і таборах²¹.

¹⁹ Kumor B. *Historia Kościoła. Cz. 8. Czasy współczesne 1914–1992*. Lublin, 1998. S. 452, 453; ДА СБ України. Спр. 75204. Фп. Т. 1. Арк. 294, 294 зв.

²⁰ Kumor B. *Historia Kościoła. Cz. 8. Czasy współczesne 1914–1992*. S. 453; Popek L. *Diecezja łucka. Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i łwowska, zakony*. Katowice, 1992. S. 497, 498.

²¹ Popek L. *Diecezja łucka. Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i łwowska, zakony*. S. 498. За даними Марії Дембовської, із вересня 1939 р. до середини 1941 р. з Луцької дієцезії виїхало 59 ксьондзів.

На Волині за ґрати потрапили 22 представники духовенства, серед них – Тадеуш Бончковський, Владислав Буковинський, Броніслав Галицький, Станіслав Кобилецький, Францишек Плута, Станіслав Пшонка, Юзеф Казимир Чурко та ін. Від рук НКВС трагічно загинуло 18 ксьондзів Луцької дієцезії, що становило третину всіх загиблих на Волині католицьких священиків за роки Другої світової війни. У Львівській архидієцезії й Перемиській дієцезії кількість жертв сталінського режиму серед духовенства становила, відповідно, 34 та 16 осіб: вони не корилися радянській владі та виступали проти нав'язування воєнного атеїзму²².

Разом із тим зазначимо, що в 1939–1941 рр. наступ влади на релігію й церкву в західних областях України здійснювався більш стримано та обережно, ніж, скажімо, у післявоєнний період. З одного боку, політичне керівництво СРСР прагнуло здобути симпатії місцевого населення, переконуючи його в перевагах радянського способу життя, із другого – воно певною мірою зважало на цілковите панування релігійної свідомості в різних прошарках західноукраїнського суспільства, а також на загалом лояльну позицію церковної верхівки щодо радянської влади, яка таким чином намагалася вберегти духовенство й віруючих, саму церкву від репресій.

Згодом митрополит Української греко-католицької церкви Андрей (Шептицький) написав: «Цілком очевидно, що під більшовиками всі ми почувалися приреченими на смерть; вони не приховували свого стремління знищити і задушити християнство, затерти найменші його сліди. Робили вони це уповільнено, щоб не збурити надто великого спротиву серед цілого загалу населення. Вони також побоювалися громадської думки в Європі, що, як їм здавалося, була краще обізнана з подіями, які тут відбувалися, аніж це було насправді. Назагал вони не почувалися тут як вдома; можливо, це і стало однією з причин того, що вони поводитися з нами обережніше, аніж ми того очікували»²³.

Отже, одним із важливих аспектів національної політики сталінського режиму в західних областях України в початковий період Другої світової війни було всіляке обмеження громадського, економічного й культурного впливу «польського елемента», що трактувався радянською владою як політично ворожий і переважно класово чужий, «буржуазний» за своєю суттю. Це виявлялось у низці заходів,

²² Lista strat wśród duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945. S. 18.

²³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів, 2005. С. 49.

спрямованих на радянізацію Волині й Східної Галичини, починаючи від широких політичних репресій, масових депортацій населення, масштабного перерозподілу власності та закінчуючи перетвореннями в культурному житті й різними формами тиску на духовну еліту польського населення.

Умовні скорочення

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

Нарком – народний комісар

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

Політбюро – Політичне бюро

РКЦ – Римсько-католицька церква

рр. – роки

РСР – Радянська Соціалістична Республіка

РСЧА – Робітничо-селянська червона армія

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республік

ЦК – Центральний комітет

Мірослав Шуміло

ПОДІЇ НА ХОЛМЩИНІ ТА ГЕНЕЗА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ВОЛИНІ В 1943 Р.

Мета цієї праці – аналіз подій на Холмщині в 1942 – на початку 1943 р. відповідно до їх впливу на початок польсько-українського конфлікту на Волині. Тому спробуємо визначити фактичний масштаб подій на Холмщині та приблизну кількість жертв на цій території. Після цього перевіримо тезу про вплив інформації про вбивства поляками українців у Люблінському дистрикті на початок антипольських дій українського підпілля на Волині в першій половині 1943 р. Для цього слід пригадати основні факти з хронології та географії «Волинської трагедії». Аналіз подій на Холмщині ґрунтується, насамперед, на результатах останніх досліджень Ігоря Галагіди й Маріуша Зайончковського.

Відповідно до німецьких даних, 1 серпня 1942 р. в Люблінському дистрикті проживала 281 тисяча українців, яких було найбільше в таких